

Т. В. Сивець, канд. філол. наук, асист.,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7243-1649>

tatyanasivec@gmail.com

ПРОВІДНІ ХРИСТИЯНСЬКІ КОНЦЕПТИ У ЦИКЛІ ВІРШІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "ДАВИДОВІ ПСАЛМИ"

Зроблено спробу проаналізувати основні християнські концепти, представлені в циклі віршів Тараса Шевченка "Давидові псалми" з позицій когнітивного літературознавства. Виокремлено такі поняття, як БЛАГО, ГРІХ І СПОКУТА, СТРАХ БОЖИЙ, БОЖА ВОЛЯ, які формують ментальну картину автора на основі вивчення впливу Святого Письма. Детально розглядається ідея метажанрового характеру певних художніх текстів, зокрема молитов. Таким чином, увага приділяється моделюванню ментальної картини світу на основі сакрального хронотопу в циклі віршів, а також визначенню особливих рис художньої молитви.

Ключові слова: когнітивна літературна критика, ментальна картина світу, псалми, культурний патерн, християнський концепт.

Феномен Тараса Шевченка полягає у тому, що його творчість із багатогранністю тем, ідей, образів і художніх прийомів важко інтерпретувати, послуговуючись якимось конкретним набором літературознавчих підходів. Є письменники, чия творчість визначається як метазначуща, невичерпна, актуальна в реальному історико-культурному просторі й, очевидно, що унікальна з позицій дослідження художніх хронотопічних моделей. Завдяки М. Бахтіну маємо уявлення і про "сакральний хронотоп", який характеризується нівелюванням профанних бажань і переконань та домінуванням преференції щодо осмислення іманентного за своєю суттю горнього світу (власне, з необхідністю розуміння божественного промислу, переживаннями божественних осянь, духовними трансформаціями, медитативним спогляданням у вічність). Ідея про насущне й метафізичне тісно пов'язана з науковими пошуками когнітивного літературознавства, особливо християнськими концептами, що для слов'янських країн

становлять невичерпне джерело духовної сили у вигляді ментальних конструктів, що на рівні свідомості хронікально або ретроспективно екстраполюються у повсякденне життя або художню дійсність, так чи інакше відображаючи культурні патерни і проєктуючи когнітивні мапи кожного окремого мистецького тексту. Поняття духовності та релігійності не тотожні, однак у творчості Тараса Шевченка невід'ємні одне від одного.

До проблеми осмислення релігійних переконань Тараса Григоровича, а також його літературних обробок текстів, тем й образів зі Святого Письма зверталися Ю. Івакін, Г. Грабович, В. Мокрий, Д. Наливайко, Є. Нахлік, Л. Плющ, О. Прицак, Л. Задорожна, Т. Бовсунівська, А. Гудима, А. Шаповалова, П. Білоус, І. Даниленко та ін.

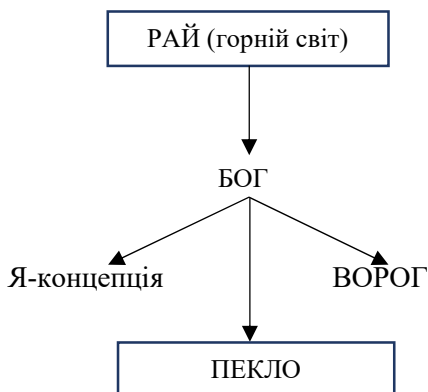
Відтак **метою нашої наукової розвідки** є виокремлення основних християнських концептів, які мали особливе значення для життя і творчості українського поета, а також відображали настроєвість тієї доби через осмислення тогочасного Шевченкового оточення, його творчих пошуків, внутрішніх конфліктів і поривань на прикладі циклу поезій "Давидові псалми".

Так, І. Даниленко, досліджуючи біблійні жанри і концепти в поезії Тараса Шевченка, вдається до комплексного аналізу, що включає іманентну, контекстуальну й інтертекстуальну складові низки поетичних творів Шевченка. За словами вченої, важливо дещо відійти від вітчизняної літературознавчої позиції, яка полягає в концентруванні на ідейно-змістовому рівні творів, та перенести акцент на їхню художню організацію [3, с. 7]. Специфіка поняття "художня організація", на думку Г. Клочака, прямо пов'язана із синергетичним ефектом, тобто "потужним генеруванням художньої енергії", що у творчості Шевченка природно розкривається через принцип геніальної простоти [4, с. 165]. Складається враження, що сповідуваний "неокласиками" підхід кларизму щодо висловлювання і форми у поєднанні із бергсонівським інтуїтивізмом у пізнанні суті речей і визначають особливість Шевченкової змістоформи. І хоч "Давидові псалми" – це зразок переспівів і подекуди перекладів знаних біблійних текстів, їх літературна обробка досі викликає зацікавленість у шевченкознавців, наштовхує на глибше розуміння його генія,

пояснює таку оригінальну манеру щирості та сповідальності у багатьох творах і, зрештою, розкриває особливість світовідчуття, світоспоглядання і світорозуміння Тараса Григоровича.

Цикл поезій "Давидові псалми" – приклад синкретичного письма, власне, наслідок синкретичного мислення, створений у першій половині грудня 1845 року в с. В'юнищі, де Тарас Шевченко гостював. Давня українська література мала це за визначальну рису, а тут ми маємо справу із самозаглибленням через посередництво авторитету Святого Письма. Місце, яке займала у Шевченковому світогляді релігія, морально-етичний ценз, уявлення про Бога і сотворений ним світ, визначалось не просто важливим, воно було вітаїстично орієнтирним. Звісно, А. Гудима говорить і про "покритництво як сакральний феномен", і "спокуту як шлях творення себе", і "феномен божевілля" Шевченкових героїв, і про "духовний та фізичний вияв їх сліпоти", однак поетовий "декатилóg псалмів" являє собою дещо унікальне, пізнання себе в імагологічній антиномії "я – ворог", і ця антиномія набуває широкої соціальної значущості, від етологічного акценту до націєтвірного і навпаки – від загальноціннісних християнських уявлень про людину до індивідуального аналізу своєї суті з усвідомленням всіх її недоліків і сподіваннями на спокуту [2, с. 273–285].

Отож після прочитання десяти поезій із циклу "Давидові псалми" перед нами постає концептуальна мапа, що має такий вигляд:

Треба відзначити, що дев'ять із десяти віршів – молитви із різним функціональним навантаженням: молитви-прохання, молитви-докори та молитви-восхваляння, де більшість із них, що властиво людській істоті, це прохання. Періоди зневіри, вагання, спостереження певної життєвої несправедливості супроводжуються докорами, але водночас швидко змінюються на прохання допомогти пережити, зрозуміти та прийняти ситуацію, яка б вона не була:

Чи ти мене, боже милий,
Навік забуваєш?
Одвертаєш лице своє,
Мене покидаєш?
Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись?.. Спаси мене,
Спаси мою душу...[5, с. 358–359].

Так, І. Даниленко підкреслює особливу природу художньої молитви, вказуючи на її метажанровість, що супроводжується "наджанровою, позародовою та інтермедіальною" специфікою [3, с. 11]. І це дійсно так, адже художня молитва, у випадку циклу "Давидові псалми", ми спостерігаємо то молитви-переспіви, то молитви-"подражання". Ліричний пафос творів настільки мінливий, що доводиться говорити лише про однозначність підвищеної емоційної напруги самого ліричного героя та сильного впливу на реципієнта, який в десяти віршах може уявити метаісторію України через імагологічну концепцію "Я – ВОРОГ". На думку Т. Бовсунівської, "в основі кожного жанру лежить **засадовий патерн**", певна модель, що може бути пізнаваною, незважаючи на рівень трансформації, якої кожен конкретний жанр зазнає "у процесі когнітивного моделювання" [1, с. 52]. Теорія жанрових патернів більшою мірою пов'язана із художнім вимислом, аксіологією життя автора, його бажання максимально експлікувати власне розуміння типової ситуації, аніж спиратися на канонічний текст, що є джерелом для інтертекстуальності. Відповідно, патерн – це не літературний

канон, а лише частковий варіант радше інваріанту ідеї, а не форми, в яку цю ідею огранюють. Патерн ґрунтується на людській пам'яті, а отже породжує смисли, спираючись на життєвий досвід самого автора, тоді як канон являє собою стійку ознаку жанру. Цікаво, що патерни бувають як експліцитні, так й імпліцитні, а от патерни, що стосуються культури і релігії, не залежать від індивідуальності [1, с. 53].

Підсумовуючи сказане про жанрову специфіку "Давидових псалмів", ми звернемось до визначення концептолога, теоретика літератури Т. Бовсунівської, яка зазначає, що жанровий патерн – це концептуально зумовлена смислоструктура когнітивної моделі жанру, яка представляє тенденцію його формо- та змістотворення і не є завершеним трафаретом [1, с. 55]. Враховуючи повторюваність схем, функцій та конкретних елементів жанру молитви, вдамося до концептуалізації, тобто до пошуку експлікованих чи навіть прихованих смислів, що фіксує свідомість Тараса Шевченка саме у цих поезіях. Концепт, як і патерн, – це стійкий ментальний конструкт, але християнський концепт є культурно-специфічним, релігійним, універсальним, все-таки поєднуючи ознаки художнього та культурного концептів. Безперечно, основним християнським концептом у "Давидових псалмах" є ВІРА:

Пребезумний в серці скаже,
Що бога немає,
В беззаконії мерзїє,
Не творить благая [5, с. 360–361].

Ліричний герой щиро вірить, що його вороги (вони ж "лукавії", "злії", "нечестиві") будуть поборені, відбудеться справедливий Божий суд, після якого запанує справедливість, і над ним, ліричним героєм, сміятися їм більше не доведеться, бо й самі не знають, що творять:

Молюсь, господи, внуши їм
Уст моїх глаголи.
Бо на душу мою встали
Сильнії чужії,
Не зрять бога над собою,

Не знають, що діють.
А бог мені помагає,
Мене заступає
І їм правдою своєю
Вертає їх злая [5, с. 361].

Іншим важливим християнським концептом постає СТРАХ БОЖИЙ, про що згадував у своєму "Повчанні" ще Володимир Мономах за часів Київської Русі. "Лукавії" пожирають одне одного та й "інших людей замість хліба", нічого не боячись, хіба що самих себе. Відповідь на питання, чому бояться себе, криється у їхній глибокій гріховності, хоч вони цього не можуть усвідомити. Так, поряд із концептом СТРАХ БОЖИЙ реалізується концептуальна пара ГРІХ і СПОКУТА. Ті, хто відійдуть від гріха і покаються, стануть на шлях "блаженних" (вони ж "праведні", "добрі"), інакше кара буде страшною – вічне перебування у пеклі. Отож в уявленні Шевченка є ідеальний світ – РАЙ, повне забуття і карання – ПЕКЛО, а поміж ними ЗЕМЛЯ, що повниться гріхами, і вибір людини як божественної сутності таки пристати на шлях "праведних", що і сам ліричний герой понад усе прагне зробити і, власне, робить. Спасіння душі полягає в абсолютному визнанні й слідуванні БОЖІЙ ВОЛІ:

І ви вмиrete, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
Встань же, боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім світі твоя правда,
І воля, і слава [5, с. 362].

І ще один важливий концепт – ЩАСТЯ, що у християнському розумінні має назву БЛАГО, яке полягає у щасливій можливості спокутувати свої нечестиві вчинки ще перебуваючи на землі, у світі живих, хоч для Бога мертвих не існує. Саме такої думки притримується і ліричний герой "Давидових псалмів":

Благо тому, кого господь
Карає між нами,
Не допуска, поки злому

Ізриється яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить,
Дожидає, поки правда
Перед ними стане [5, с. 362].

Як би не визначалися за жанром "Давидові псалми" – художня молитва, молитви-переспіви чи молитви-подражання – перед нами справді художньо вартісна концепція автора взаємостосунків між людьми, між своїми та чужими. Наперед проступає моральна оцінка людських вчинків, що для самого Шевченка було важливим: моральний портрет українця – це, передусім, слідування Законом Божим, постійний контроль над порухами своєї душі, необхідність покаяння при допусканні гріховних вчинків чи то помислів. Високі вимоги до самого себе, на нашу думку, і мотивували Тараса Григоровича задуматись про цінність людської душі, вочевидь, про одвічну дихотомію "праведній-нечестивій", про ідею братерства, ідеального суспільства, де пануватимуть виключно етичні концепти ДОБРО і СПРАВЕДЛИВІСТЬ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія і поетика: монографія / Т. В. Бовсунівська. – К.: Видавничо-поліграфічний цент "Київський університет". – 2012. – 180 с.
2. Гудима А. О. "Орю свій переліг..." // "Орю свій переліг...та сію слово": Шевченківська моногр. / Л. М. Задорожна, Ю. Б. Дядищева-Росовецька, С. В. Задорожна [та ін.]. –К.: Логос, 2012. – 514 с.
3. Даниленко І. Біблійні жанри і концепти в поезії Тараса Шевченка / І. Даниленко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2017. – 144 с.
4. Ключек Г. Д. Синергія літературного твору. Навчальний посібник з теорії літературного твору / Г. Д. Ключек. – Дніпро: Середняк Т. К., 2020. – 240 с.
5. Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. Т. 1: Поезія 1837–1847. – К., 2003. – Т. 1. – 784 с.

REFERENCES

1. Bovsunivska T. V. Kohnityvna zhanrolohiia i poetyka: monohrafiia / T. V. Bovsunivska. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsent "Kyivskiy universytet". – 2012. – 180 (in Ukrainian).
2. Hudyma A. O. "Oriu svii perelih..." // "Oriu svii perelih...ta siiu slovo": Shevchenkivska monohr. / L. M. Zadorozhna, Yu. B. Diadyshcheva-Rosovetska, S. V. Zadorozhna [ta in.]. –K.: Lohos, 2012. – 514 s. (in Ukrainian).

3. Danylenko I. Bibliini zhanry i kontsepty v poezii Tarasa Shevchenka. – K.: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2017. – 144 s. (in Ukrainian).
4. Klochek H. D. Synerhiia literaturnoho tvor. Navchalnyi posibnyk z teorii literaturnoho tvor. – Dnipro : Seredniak T. K., 2020. – 240 s. (in Ukrainian).
5. Shevchenko Taras. Zibrannia tvoriv: U 6 t. K., 2003. – T. 1: Poeziia 1837–1847. – 784 s. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 14.03.21

T. V. Syvets, PhD, Assist.,
Taras Shevchenko National university of Kyiv, Kyiv
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7243-1649>
tatyanasivec@gmail.com

LEADING CHRISTIAN CONCEPTS IN A CYCLE OF POEMS OF TARAS SHEVCHENKO "DAVID'S PSALMS"

The article attempts to analyze the main Christian concepts presented in the cycle of poems by Taras Shevchenko "Psalms of David", from the standpoint of cognitive literature. Concepts such as GOOD, SIN AND REDEMPTION, FEAR OF GOD, GOD'S WILL are singled out, which form the author's mental picture based on the study of the influence of the Holy Scriptures. The idea of the meta-genre nature of certain artistic texts, in particular prayers, is considered in detail. The accompanying features that form the literary canon are somewhat removed when it comes to chants, translations, literary meditations. Thus, attention is paid to the modeling of the cognitive map on the basis of the sacred chronotope in the cycle of poems, as well as to the definition of special features of artistic prayer. The nature of the "basic pattern" is clarified in order to scientifically observe the process of transformation of cultural memory in Taras Shevchenko's artistic poetic texts. Patterns clearly reflect the level of the author's subconscious and extrapolate the relevant images, which are realized in poetic texts already at the level of fictional consciousness, but with the presence of an in-depth personal beginning of the author, which in our research is presented through self-concept. It is also noted that Taras Shevchenko's artistic method tends to the contaminated projection of the clarism of form with Bergson's intuitionism of ideological searches. It is also noted that the theory of genre patterns is more related to fiction, the axiology of the author's life, his desire to maximize his own understanding of the typical situation than to rely on the canonical text, which is the source of intertextuality.

Keywords: cognitive literary criticism, mental picture of the world, psalms, cultural pattern, Christian concept.